

Базарська трагедія листопада 1921 року в історичній пам'яті населення Житомирщини (кінець ХХ – перша чверть ХХІ ст.) - Житомирщина історична | інтернет-видання

---

 www.history.zt.ua/2025/12/bazarska-trahediia-lystopada-1921-roku-v-istorychnii-pamiaty-naselennia-zhytomyrshchyny.html

Базарська трагедія листопада 1921 року в історичній пам'яті населення Житомирщини (кінець ХХ – перша чверть ХХІ ст.)

Після проголошення незалежності України на Житомирщині почала формуватися історична пам'ять про Базарську трагедію – розстріл більшовиками 21–23 листопада 1921 року у містечку (нині – село) Базар 359 полонених вояків Волинської групи Другого зимового походу Армії УНР. Трагедії передували бої українських військових із більшовицькими загарбниками поблизу сіл Малі Міньки і Звіздаль 17 листопада, після яких частина вояків Армії УНР була взята у полон і страчена в Базарі. У радянський період вшанування пам'яті українських військових відбувалося не на місцях їх загибелі, а лише в середовищі західної української діаспори.

У межах пам'яттєвих практик, пов'язаних із Базарською трагедією листопада 1921 року, головне місце займає вшанування пам'яті загиблих українських військових на впорядкованих місцях поховань. Уже 17 листопада 1991 року активісти з Житомирщини та інших регіонів України вперше офіційно вшанували полеглих безпосередньо в Базарі: освятили могили, провели панахиду та мітинг, під час якого згадували Другий зимовий похід Армії УНР та базарські події листопада 1921 року. У наступні роки активісти впорядковували могили в Базарі, а також місця поховань біля сіл Малі Міньки і Звіздаль, де упродовж 1993–1994 роках встановили дерев'яні хрести та пам'ятні плити.

Загальний вигляд Меморіалу Героїв Базару та місць поховань загиблих учасників Волинської групи Другого зимового походу Армії УНР. *Фото автора.*

Центральним місцем вшанування пам'яті розстріляних більшовиками 21–23 листопада 1921 року українських воїнів у Базарі став Меморіал Героїв Базару (Меморіал пам'яті Героїв Базару) – монумент, зведений за ініціативи голови Об'єднання бувших вояків-українців у Великій Британії Святослава Фостуна на кошти української діаспори. Меморіал урочисто відкрили 26 серпня 2000 року; на його пілонах викарбувано імена всіх похованих. 11 жовтня 2002 року на території Меморіалу перепоховали останки 46 українських воїнів, загиблих у бою біля с. Звіздаль 17 листопада 1921 року.

Пам'ятна плита на території Меморіалу Героїв Базару на місці перепоховання останків 46 українських воїнів, загиблих у бою біля с. Звіздаль 17 листопада 1921 року. *Фото автора.*

Із 2017 року вшанування пам'яті героїв отримало додатковий вимір – через Всеукраїнський фестиваль «Герої Базару». Його мета – популяризація історії українського державотворення та подвигів борців за незалежність та територіальну цілісність України. Серед традиційних заходів, які проводяться під час фестивалю, – історичні диспути. Так, 19 листопада 2017 року та 23 листопада 2018 року на Житомирщині проходили історичні диспути «Другий зимовий похід Армії УНР – спроба відновлення Української державності». 21 листопада 2024 року у с. Базар відбувся історичний диспут «Приклад жертвності та звитяги Героїв Базару»; а 21 листопада 2025 року в с. Базар пройшов історичний диспут «Листопадовий рейд. Другий Зимовий похід».

За підтримки Міністерства молоді та спорту України в сфері національно-патріотичного виховання
Житомирської обласної ради
Управління національно-патріотичного виховання, молоді та спорту
Житомирської обласної державної адміністрації

**ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ
ФЕСТИВАЛЬ 2018**

**23-25 листопада
м. ЖИТОМИР**

ГЕРОЇ БАЗАРУ

**23 листопада (п'ятниця)
14:00 – 17:00
м. Житомир**
Житомирська бібліотека,
ім. Олега Ольжича
(вул. Новий бульвар, 4)
Історичний диспут за участі
істориків-науковців
та реконструкторів -
«Другий зимовий похід
армії УНР - спроба відновлення
Української державності»

**25 листопада (неділя)
11:00 – 14:00
с. Базар, Народицького р-ну
(Меморіал пам'яті Героїв Базару)**
Віче, молебень та панахида.
Виступи кобзарів та лірників
задля вшанування пам'яті
загиблих воїнів
Армії Української
Народної Республіки -
учасників II Зимового походу

18:00 – 21:30
Житомирська обласна
філармонія
(вул. Пушкінська, 26)
**РУТЕНІЯ
ХОРЕЯ КОЗАЦЬКА
Концерт-реквієм ШИРОКИЙ ЛАН**

Протягом двох днів фестивалю
Виставка плакатів військових діячів армії УНР
Презентація національно-патріотичної літератури
Виставка світлин воїнів учасників бойових дій на Сході України
та наданих ними експонатів
Покази патріотичного кіно
Виступи кобзарів і лірників в історичній частині міста - Михайла Хай, Святослав Силенко,
Андрія Ляшук, Василя Лютого, Ярослава Криська, Яреми Шевчука, Тараса Силенка

Плакат Всеукраїнського фестивалю «Герої Базару» (2018 рік).

Відтак, за роки незалежності України на Житомирщині утвердилася традиція щороку вшановувати пам'ять полеглих у Базарі або 21 листопада, або в найближчі до 21 листопада вихідні, – зазвичай, у суботу. Іноді активісти з метою вшанування пам'яті загиблих українських воїнів проводили реконструкцію окремих подій. Один із таких заходів відбувся 20 листопада 2021 року в Базарі під час відзначення 100-річчя Другого зимового походу Армії УНР. Тоді був відтворений бій, що відбувся 17 листопада 1921 року біля с. Малі Міньки між учасниками Волинської групи Другого зимового походу Армії УНР та більшовиками.

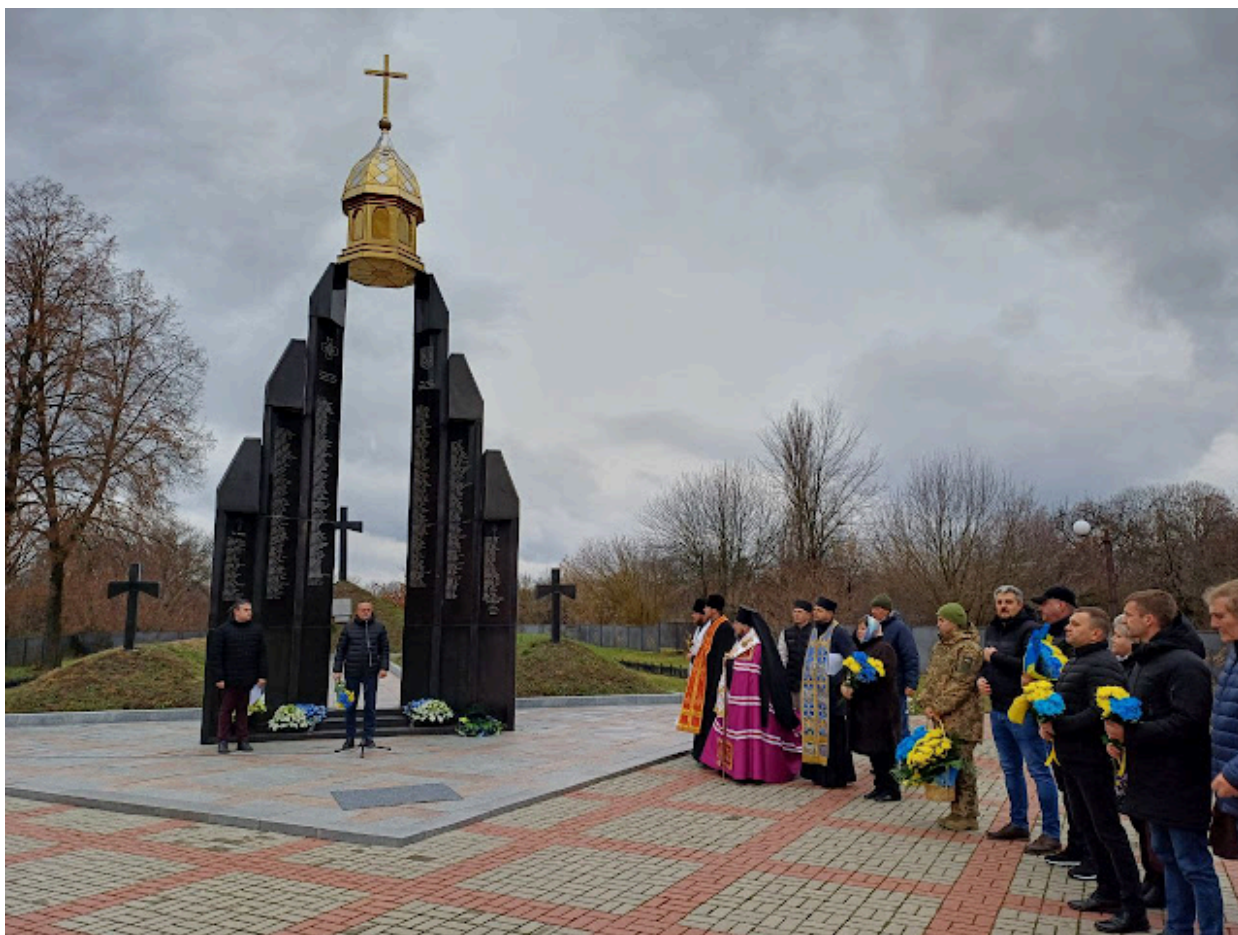

Історичний диспут «Приклад жертвності та звитяги Героїв Базару». Село Базар, 21 листопада 2024 року. *Фото автора.*

Проявом історичної пам'яті про Другий зимовий похід Армії УНР та Базарську трагедію є їх відображення в документальному кіно. Так, 20 лютого 2019 року було презентовано короткометражний фільм «Другий зимовий похід Армії УНР. Базар», створений на замовлення Управління національно-патріотичного виховання, молоді та спорту Житомирської обласної державної адміністрації в межах акції «Обличчя, що потрібно знати!».

Вшанування пам'яті жертв Базарської трагедії. 21 листопада 2024 року. *Фото автора.*

На рівні топоніміки у деяких населених пунктах Житомирщини тривалий час після проголошення незалежності України зберігалися назви, пов'язані з іменем Григорія Котовського. Саме цей «червоний командир» брав участь у придушенні Другого зимового походу Армії УНР і віддав наказ про розстріл полонених українських воїнів у Базарі в листопаді 1921 року. Лише в умовах декомунізації, після ухвалення Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки», стали можливими повне перейменування таких топонімічних об'єктів та демонтаж тематичних пам'ятників і пам'ятних знаків. Григорій Котовський увійшов до списку осіб, які підпали під декомунізацію.

«Додекомунізаційний» період у Житомирі. Напис «Вул. Героїв с. Базар» на одному із будинків по вулиці Котовського. *Фото автора.*

У Житомирі згідно з розпорядженням міського голови від 19 лютого 2016 року було перейменовано 87 вулиць та провулків, серед яких і вулиця Котовського. Вона була перейменована на вулицю Михайла Грушевського. Упродовж кількох років до цього як прояв своєї «народної декомунізації» на деяких будинках по вулиці Котовського у Житомирі з'являлися написи «Вул. Героїв с. Базар», «Вул. Героїв Базару». Розпорядженням голови Житомирської облдержадміністрації від 20 травня 2016 року були перейменовані вулиці, пов'язані з ім'ям Григорія Котовського, ще у 24 населених пунктах області. У межах декомунізаційних процесів відбувався демонтаж пам'ятників і пам'ятних знаків, присвячених Григорію Котовському. Такий пам'ятник, зокрема, був демонтований 23 листопада 2015 року у Бердичеві.

Меморіал Героїв Базару. 21 листопада 2025 року. Фото Управління національно-патріотичного виховання, молоді та спорту Житомирської обласної державної адміністрації.

У свою чергу, перейменовані під час декомунізації вулиці нерідко пов'язувалися з іменами учасників Другого зимового походу Армії УНР (іноді – з Базарською трагедією), передусім з іменем генерал-хорунжого, керівника Другого зимового походу Армії УНР Юрія Тютюнника, та інших учасників походу. Розпорядженням міського голови Житомира від 19 лютого 2016 року вулиця Войкова була перейменована на вулицю Юрка Тютюнника. Відповідно до розпорядження голови Житомирської обласної державної адміністрації від 20 травня 2016 року вулиці, названі на честь Юрія Тютюнника, з'явилися у м. Овруч (вулиця Юрка Тютюнника замість вулиці Соціалістичної) та с. Жупанівка (вулиця Юрія Тютюнника замість вулиці Жовтневої) Коростенського району на Житомирщині. Також цим розпорядженням у Житомирі вулицю Красовського перейменували на вулицю Героїв Базару. А в с. Болярка Олевського (нині – Коростенського) району вулиця Щорса була перейменована на честь загиблого під час Другого зимового походу Армії УНР уродженця району Леонтія Копнюка.

Фінансовано Європейським Союзом. Однак погляди та висловлені думки належать лише автору та не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи Erasmus+ Програми ЄС для освіти, навчання, молоді та спорту. Ані Європейський Союз, ані орган, що надає дозвіл, не можуть нести за них відповідальності.

Сергій Стельникович